

Теліженко Людмила Вікторівна,
*доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету
orcid.org/0000-0003-4558-513X
Scopus Author ID: 57304955900
Ltelizhenko@i.ua*

КОМЕМОРАЦІЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ЯК ЧИННИК ГУМАНІТАРНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Дослідження присвячене аналізу моделі комеморації російсько-української війни як складного, багато-векторного процесу, що консолідує українське суспільство. За допомогою ідей і методів постнекласичної раціональності, зокрема уявлення про онтико-онтологічну сутність людини, показується, що структура комеморативної практики відображає складність самої людини як її суб'єкта.

Доводиться, що модель комеморації передбачає дві сторони взаємодії, матеріальну, об'єктивовану в культурних формах, та, визначену внутрішнім світом людини, духовну. Як дві сутнісні іпостасі, що постійно взаємодіють одна з одною, у будь-якій ситуації вони відображають складний, але єдиний у собі процес увічнення пам'яті про події війни та її героїв. З'єднанням теперішнього з минулим, індивідуального із загальним вони консолідують суспільство в усіх його площинах: на рівні окремої людини, сім'ї, суспільства, нації та всього людства.

Звертається увага на те, що жива пам'ять про минуле актуалізує насамперед всі рівні людини, усі її внутрішні сили (розумові, емоційні, вольові, творчі, інтуїтивні) та приводить до стану внутрішньої увідповідності як цілісності. Спираючись на емоційну прив'язаність, моральну відповідальність, визнання спільних цінностей, комеморація утворює «соціальний клей», що проникає в усі сфери життя суспільства та на колективному рівні робить його цілісним.

Показується, що комеморація російсько-української війни, яка ґрунтується на особливостях національної ідентичності, вносить у неї зміни та її розвиває, консолідуючи націю у складних для неї обставинах. Водночас комеморація забезпечує взаємодію нації з духовним полем усього людства в його теперішньому, минулому та навіть найближчому майбутньому.

Робиться висновок про те, що комеморація розвиває та водночас гармонізує кожну зі сторін людини й суспільства, стає їхніми спільними скріпами, зовнішніми і внутрішніми водночас, та перетворює їх на цілісність, у якій присутнім є весь світ, його енергія та сила.

Ключові слова: комеморація, російсько-українська війна, модель, людина, гуманітарна консолідація, суспільство.

Telizhenko Liudmyla,
*Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology,
Political Science and Socio-Cultural
Technologies Sumy State University
orcid.org/0000-0003-4558-513X
Scopus Author ID: 57304955900
Ltelizhenko@i.ua*

COMMEMORATION OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR AS A FACTOR IN THE HUMANITARIAN CONSOLIDATION OF UKRAINIAN SOCIETY: A PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL PERSPECTIVE

The study is devoted to analyzing the model of commemorating the Russian-Ukrainian war as a complex, multi-vector process that consolidates Ukrainian society. Using the ideas and methods of post-classical rationality, in particular the concept of the ontological essence of man, it is shown that the structure of commemorative practice reflects the complexity of man himself as its subject.

It turns out that the model of commemorating memory includes two interacting sides: the material, objectified in certain cultural forms, and the spiritual, determined by the inner world of a person. As two essential aspects that constantly interact with each other, they reflect a complex but unified process of perpetuating the memory of the events of the war and its heroes in any situation. By combining the present with the past, the individual with the collective, they consolidate society in all its dimensions: at the level of the individual, the family, society, the nation, and all of humanity.

It should be noted that living memory of the past primarily actualizes all levels of personality, all its internal forces (mental, emotional, volitional, creative, intuitive) and leads to a state of inner harmony as integrity. Based on emotional attachment, moral responsibility, and recognition of shared values, honoring memory forms a "social glue" that permeates all spheres of society and makes it whole on a collective level.

It appears that the commemoration of the Russian-Ukrainian war, which is based on the peculiarities of national identity, brings changes to it and develops it, consolidating the nation in difficult circumstances. At the same time, commemoration ensures the interaction of the nation with the spiritual field of all humanity in its present, past, and even the near future.

It is concluded that commemoration develops and harmonizes each aspect of the individual and society, becoming their common bond, both external and internal, and transforming them into a whole in which the entire world, its energy, and its power are present.

Key words: commemoration, Russian-Ukrainian war, model, human, humanitarian consolidation, society.

Вступ. В умовах російсько-української війни проблема гуманітарної консолідації українського суспільства набуває особливої актуальності. Як процес об'єднання великої кількості людей, різних соціальних, етнічних, релігійних і культурних груп у межах одного суспільства на основі спільних гуманітарних цінностей, ідеалів, моральних принципів та культури, які у складному соціальному розмаїтті утворюють внутрішні зв'язки, що з'єднують суспільство, надаючи йому ознак цілісності, гуманітарна консолідація нині стає умовою можливості подальшого існування українського народу та його держави. Адже консолідація – це ще й «центральный чинник ефективності будь-якої соціальної дії, що потребує колективного розуму чи колективної наснаги, не говорячи вже про ту чи іншу стратегічну мету, досягнення якої просто неможливе без задіяння цього феномену» (Степико, 2011, с. 100).

Тож, якщо наша мета – «перемога, яка включає в себе збереження незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, а також гарантування безпеки та добробуту української нації», то вона потребує усвідомленого об'єднання суспільства на рівні кожної людини, кожного українця, усього суспільства

загалом і їх цілеспрямованої дії-відповіді на виклики сучасної війни (Укрінформ, 2022). Адже гуманітарна консолідація самою своєю сутністю укорінена в людині, з неї починається, стосуючись її гідності, усвідомлення людяності, взаємоповаги, людського духу, ідентичності, а також таких спільних з іншими людьми цінностей, як свобода, справедливість, солідарність, права людини тощо.

У ситуації війни особливим і водночас цілком зрозумілим чинником гуманітарної консолідації українського суспільства як вмотивованої єдності великої кількості людей є комеморація, увічнення пам'яті про героїв, значущі події, місця слави тощо. Як уважає автор поняття П'єр Нора, деякі місця, предмети або події стають символами колективної пам'яті, що асоціюється із цінностями та спогадами окремої групи людей (Нора, 2014). Як свідомий акт увічнення минулого через створення «місць пам'яті» або «території пам'яті», які зберігають та передають історичний досвід, комеморація, на думку П'єра Нора, є складним процесом, що реалізується в сьогоdnішньому дні, але водночас постійно зверненим у вчорашній день, події та герої якого близькі та зрозумілі кожному сучаснику (Нора, 2014). За логікою дослідника,

комеморація російсько-української війни, яка з'єднує сьогоднішнє з минулим, окремих героїв з усім суспільством, стає потужним чинником консолідації українського суспільства, перемоги та подальшого розвитку нашої країни.

Мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати модель комеморації російсько-української війни як складного, багатовекторного процесу, здатного в умовах сьогоднішнього виконувати функцію значущого чинника консолідації українського суспільства. З огляду на це першочергове **завдання** дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати складники цього динамічного процесу, його вплив на людину й суспільство як цілісність, зовнішні і внутрішні скріпи якої вибудовані вшануванням пам'яті про події та героїв війни.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Теоретичною базою дослідження моделі комеморації російсько-української війни є ідеї постнекласичної раціональності. Для даного дослідження їхня ефективність зумовлена тим, що, на відміну від попередніх типів наукової раціональності, постнекласика не розриває і не протиставляє людину й світ, а розглядає їх у початковій і нерозривній динамічній єдності як цілісності, невід'ємним діяльним компонентом якої є людина. Характер активності людини, узгодженість її дій визначають стан усієї людиносвітової цілісності, усіх її рівнів, у які вона включена, та її самої, не менш складної, як і світ. Це дозволяє аналізувати людину та будь-яку її практику, комеморативну також, як проявлену й не проявлену, онтичну і онтологічну водночас, дуально виражена динамічна сутність якої потребує постійної та одночасної гармонізації зв'язків і відношень як у собі, так і з навколишнім світом, як за горизонталлю, так і за вертикаллю, з урахуванням особливостей кожної зі сторін.

У контексті комеморації як увічнення пам'яті про героїв, їхні вчинки, місця і події, це зміщує фокус уваги на закономірності розвитку дуально вираженої складності та гармонізації процесів у ній як цілісності, де пам'ять виконує роль внутрішнього «клею», що з'єднує та гармонізує сторони й процеси. Покликана не тільки увічнити пам'ять про героїв, які загинули під час війни, пов'язані з їхніми іменами та прикладами мужності місцями й подіями, а і встановити усвідомлювану духовну єдність

усіх живих і небайдужих до них українців, комеморація із цієї позиції набуває значення чинника формування людини й суспільства як цілісності.

Тож, з огляду на складність людини та суспільства не тільки у структурному, а й у діяльному відношенні, що не охоплюється в жодній одномірній площині, постає необхідність теоретичної побудови антропологічної у своїй сутності моделі комеморації, динамічна структура якої найбільш повно відображає як складно організовану сутність людини, так і пов'язаної з пам'яттю комеморативної практики.

Водночас модель у дослідженні розуміється як умовно подана система або аналог фрагмента реальності, який може замінити об'єкт-оригінал, у даному разі безпосередньо пов'язану з людиною та суспільством як колективом людей комеморацію (Штофф, 1966). Відповідно, основним методом дослідження комеморації є філософське моделювання, яке передбачає осмислення вкорінених в онтико-онтологічній сутності людини як суб'єкта комеморативної практики зовнішніх і внутрішніх процесів, її зв'язків і відношень з усіма середовищами водночас (соціальним, культурним, духовним тощо), шляхом побудови теоретичної моделі.

У контексті дослідження комеморації метод моделювання використовувався в роботах П. Нора (Нора, 2014; Nora, 2008). Зокрема ним була створена аналітична модель «місць пам'яті» для вивчення процесу конструювання національної ідентичності через символічні об'єкти, події та поняття. Модель розуміння різних рівнів і форм колективної пам'яті в суспільстві розроблена в дослідженнях німецьких учених А. Ассман і Я. Ассман (Assmann, 2018; Assmann, 2007). Модель динаміки сучасної комеморації, її схильність до постійного перегляду та дебатів описана в роботі Д. Леві та Н. Шнайдера (Levy, & Sznaider, 2002). Політична динаміка комеморації, взаємодія різних версій минулого, «війни пам'яті» розглянуті в дослідженнях Д. Оліка (Olick, 2007). Філософсько-антропологічне моделювання гіпернормалізованої комеморативної практики радянських ритуалів подане в дослідженні О. Юрчака (Yurchak, 2006). Модель комеморації російсько-української війни з різних поглядів нині досліджується в роботах Т. Ковальнової і А. Оропай

(Ковальова, & Оропай, 2025), І. Орлевич (Орлевич, 2024), О. Таран (Таран, 2023), Н. Кривди (Кривда, 2018), А. Киридон (Киридон, 2020).

Результати. Під час проведення аналізу комеморації російсько-української війни дослідники досить часто зосереджують увагу на матеріально вираженій компоненті колективної пам'яті, пов'язують її з необхідністю встановлення пам'ятників, відкриття меморіальних комплексів, музеїв, тобто конкретних матеріальних об'єктів, які стверджують уявлення про значення та цінність для суспільства зафіксованих у них подій, місць, постатей тощо (Довгополова, 2023). Як «меморіальний проєкт» чи комеморативна практика таке бачення комеморації водночас пов'язується і зі спогадами людини, її емоціями, відчуттям сакральності, здійсненням ритуалів тощо. Це відповідає поняттю комеморації, яка, за визначенням Кембриджського словника, є «чимось, що зроблено, щоб офіційно пам'ятати та вшановувати людину чи подію» (Commemoration. Cambridge Dictionary, 2025). Та все ж така позиція щодо осмислення комеморації, зокрема й російсько-української війни, не охоплює всі її сторони, а тому є такою, що не відображає ні єдиної сутності комеморативної практики, ні сутності самої людини, яка її формує та водночас реалізує. Щодо цього А. Киридон зауважує, що комеморація з її колективним, публічним та інституційним характером апелює не стільки до раціонального, знаннєвого, скільки до емоційно-чуттєвих начал людської особистості, через що її важливою рисою є емоційна заангажованість учасників до меморіального дійства (Киридон, 2020, с. 11).

Більш широко комеморація представлена в дослідженнях П. Нора, де значна увага приділяється глибинній основі її єдиної сутності (Нора, 2014; Nora, 2008). У проведенні аналізу місць або «територій пам'яті» як її об'єктивованих форм П. Нора наполягав на тому, що комеморація – це завжди складний і тривалий у часі процес, пов'язаний з пам'яттю як емоційним переживанням реального чи уявного спогаду, а також створення об'єктів, які є символом цього минулого та подій у ньому (Нора, 2014). Але, що важливо, як впливає з робіт П. Нора, пам'ять не зводиться суто до об'єктивованих форм, а є лише одним із її проявів, що дозволяє їй виконувати цілу низку

функцій, зокрема, конструювати колективну ідентичність як живе відчуття належності, створювати символічні форми пам'яті та з ними пов'язані ритуали, бути інструментом політики та водночас місцем поєднання особистої пам'яті окремої людини з національною тощо. Узагальнюючи це, П. Нора дійшов висновку, що місця пам'яті «є місцями у трьох смислах слова – матеріальному, символічному й функціональному <...> Навіть місце, зовні цілком матеріальне, як, наприклад, архівне сховище, не є місцем пам'яті, якщо уява не наділить його символічною аурую. <...> Три аспекти завжди співіснують» (Nora, 2008, с. 12).

Можна стверджувати, що таким чином подана в дослідженнях П. Нора модель комеморації поєднує дві її досить чітко окреслені сторони, проявлену і не проявлену, матеріальну і духовну, властиві також кожній людині та будь-якій її практиці. Як дві сутнісні іпостасі, що постійно взаємодіють одна з одною, у будь-якій ситуації та часі, вони відображають складний, але єдиний у собі процес увічнення пам'яті про події війни та її героїв. З'єднанням теперішнього з минулим, індивідуального із загальним вони консолідують суспільство в усіх його площинах: на рівні окремої людини, сім'ї, суспільства, нації.

У такій моделі комеморації процеси одночасно відбуваються як у самоорганізації особистості, так і в суспільній консолідації.

Перебуваючи під впливом зовнішніх умов, які з погляду постнекласичної раціональності є продовженням людини, її онтичною стороною, зовнішнім світом, у якому вона є автономною, людина постійно змінює та формує і свій внутрішній, онтологічний світ, у якому вона як Я-буття виявляється єдиною з Усе-Буттям. Отже, переживаючи жахіття війни, біль втрат, водночас розуміючи значущість самопожертви героїв заради майбутнього, життя і свободи інших, людина відчуває вдячність героям і особистий «борг (перед ними), який неможливо виплатити» (П. Рікер), але який спонукає її до пам'яті про них як активної дії. Водночас сприймає їхній героїзм як зразок поведінки, гідний наслідування, вона ідентифікує себе з ними та формує внутрішній життєвий простір, у якому вже поза часом виявляється єдиною з тими, хто пішов її захищати й не повернувся.

У такій ситуації відбувається і моральне самовизначення особистості. Осмислюючи власне місце в цих подіях, відчуваючи свою належність до народу та всієї нації, яка бореться за свободу, людина формує свою внутрішню позицію щодо добра і зла, справедливості, відповідальності, гідності, чітко розуміє принципи та цінності, які мають визначати її стосунки з людьми. Тому навіть якщо її позиція боротися з ворогом чи деяким чином допомагати співвітчизникам у ситуації війни йде врозріз з очікуваннями друзів чи сім'ї, упевнена у правильності своїх рішень, вона здатна демонструвати не тільки моральну визначеність, а й моральну стійкість.

Інакше кажучи, жива пам'ять «консолідує» саму цілісність людини, розвиває кожну з її сторін, онтичну і онтологічну, та водночас гармонізує їх, стає їх внутрішніми і зовнішніми скріпами. Адже індивідуальна пам'ять про минуле актуалізує всі рівні людини, усі її внутрішні сили (розумові, емоційні, вольові, творчі, інтуїтивні) та приводить до стану внутрішньої увідповідненості як цілісності. У зв'язку із цим П. Рікер пам'ять, у якій минуле безперервно зчіплюється з теперішнім, уважав цілісною, або істинною, пам'яттю (Ricoeur, 2000). Саме вона спричиняє внутрішню рефлексію, емоційне зростання, творення нових життєвих смислів, цінування самого життя.

Та, що не менш важливо, цілісна пам'ять потребує конкретних дій, звернених у зовнішній світ, для вшанування героїв в об'єктивованих формах і ритуалах. Досить часто це відбувається як вимога індивідуальної пам'яті або пам'яті сім'ї, друзів, родичів чи колективу. Так, ще на початку війни на звільнених територіях люди самостійно облаштовували місця загибелі захисників, ставили пам'ятники, приносили квіти, прапори, формували таким чином свою групову ідентичність. Такі місця не є спонтанною пам'яттю, вони «крайня форма, в якій існує комеморативна свідомість», те, що підтримує за допомогою мистецтва й волі спільноту, глибоко залучену у процес трансформації та оновлення, яка за своєю природою цінує нове вище за старе, майбутнє вище минулого (Nora, 2008). Для українців такі місця пам'яті, що нагадують їм про спільне героїчне вчорашнє, що твориться сьогодні, є місцями їхньої згуртованості, однастайності, національної та духовної

єдності, віри у своє майбутнє та майбутнє людства. Ґрунтуючись на емоційній прив'язаності, моральній відповідальності, визнанні спільних цінностей, вони утворюють «соціальний клей», що проникає в усі сфери життя суспільства та вже на колективному рівні робить його цілісним. Об'єктивована та закріплена в культурному полі суспільства індивідуальна та групові пам'ять про події цієї війни проникає в колективну пам'ять українців як спільну, яка вже поза часом і простором об'єднує їх, робить близькими, зрозумілими один одному.

Спираючись на особливості національної ідентичності, зокрема героїзм, любов до рідної землі, прагнення до свободи, вміння об'єднуватися у складні часи та проявляти силу й мужність, українці вносять зміни й у національну ідентичність, яка як своєрідна «збірка пам'яті» (В. Липинський), що формує спільні цінності, моделі поведінки, емоційні зв'язки, об'єднує та консолідує націю в її конкретних історичних обставинах.

Як доводив П. Рікер, взаємодія між живою пам'яттю індивідуальних особистостей і публічною пам'яттю спільноти, до якої ми належимо, є її атрибутивною властивістю, яка дозволяє вибудовувати стосунки між людьми як близькими (Ricoeur, 2000). І неважливо, на якій відстані один від одного чи в яких часових модальностях вони перебувають. Близькість у відносинах дозволяє сприймати інших як своїх, покладатися на них і водночас бути надійними для них у будь-якій ситуації (Ricoeur, 2000). Така близькість особливо важлива в умовах війни, оскільки означає позачасову усвідомлену спільність людей, соціальних груп, інституцій і всього суспільства загалом у протистоянні ворогу, їхню силу та здатність рухатися до спільної мети. За її наявності індивідуальна та групові пам'ять про війну перестає бути розрізненим набором ізольованих спогадів і стає колективною, втіленою в систему спільних знаків, значень, цінностей, доступну для інтерпретації та переживання всіма членами суспільства. Як зазначав П. Рікер, цей процес є значним для формування «я» через «ми»: публічна пам'ять спільноти надає індивідуальним спогадам соціального визнання та легітимності, водночас індивідуальні свідчення наповнюють колективну пам'ять емоційною аутентичністю та конкретикою (Ricoeur, 2000).

Це означає, що особиста скорбота родича загиблого героя, тривога мешканців прифронтового міста чи гнів постраждалого від обстрілу стають елементами спільного прагнення до боротьби та стійкості.

Та все ж консолідація під впливом комеморації не обмежується суспільним, колективним чи навіть національним рівнем. Як пише Н. Хамітов, «консолідація означає щось більше, ніж інтеграція», далі акцентує увагу на гуманітарному єднанні, що розвиває людяне в людині, та «концепті ноосферної цивілізації, який може стати досить конструктивним для осмислення процесів усесвітньої консолідації не лише в сучасній Україні, а в будь-якій країні світу» (Хамітов, 2017, с. 236). З онтико-онтологічного погляду складність людини, її взаємозв'язок з усім людством і світом у дискретно-континуальних координатах простору й часу передбачає ще один зріз консолідуючої ролі комеморації, на більш глибокому рівні, загальний. Мається на увазі, що «суспільство через комеморацію формує інформаційне середовище, яке, з одного боку, його об'єднує як націю, колектив людей поза будь-якими часовими межами. З іншого боку, утворює середовище, яке забезпечує взаємодію вже нації, що таким чином творить себе й своє колективне майбутнє, з духовним полем усього людства в його теперішньому, минулому

та навіть найближчому майбутньому» (Теліженко, 2024, с. 146). Адже цінності та смисли, ідеали добра та людяності, які ціною власного життя захищають герої, щоби не дати їм бути знеціненими, зруйнованими та зневаженими, близькі та зрозумілі кожній людині як громадянину Всесвіту безвідносно до національної належності, часу та простору.

Висновки. Отже, комеморація російсько-української війни, з'єднуючи сьогодення з минулим навколо пам'яті про героїв і пов'язаних з їхніми іменами місцями й подіями, є багатовекторним процесом, спрямованим на консолідацію українського суспільства відразу на декількох рівнях: особистісному, груповому, колективному, національному та загальному. Комеморація відображає онтико-онтологічну сутність людини як суб'єкта практики, структурно передбачає дві сторони взаємодії, матеріальну, об'єктивовану в культурних формах, та, визначену внутрішнім світом людини, духовну. Пов'язана з болючою для сучасників пам'яттю про війну, що прагне до своєї актуалізації у практичних діях, комеморація розвиває та водночас гармонізує кожну зі сторін людини й суспільства, стає їхніми спільними скріпами, зовнішніми і внутрішніми водночас, та перетворює їх на цілісність, у якій присутнім є весь світ, його енергія та сила.

Список використаних джерел:

- Довгополова, О. (2023). Комеморація війни: питання стратегії і тактики. URL: <https://uamoderna.com/blog/10233/>.
- Киридон, А. (2020). Потенціал комеморативних практик у конструюванні національної ідентичності: концептуалізація проблеми. *Історична пам'ять*, 1 (42). 7–19.
- Ковальова, Т., Оропай, А. (2025). Комеморація російсько-української війни у відеорекламі. *Інтегровані комунікації*, 1 (19). 206–211. <https://doi.org/10.28925/2524-2652.2025.126>.
- Кривда, Н. (2018). Конструювання української ідентичності: виклики комеморації. *Українські культурологічні студії*, 2. 15–20.
- Мета України у війні з Росією – перемога для збереження нації. *Укрінформ*. URL: <https://surl.lu/wfwkwxh>.
- Нора, П. (2014). *Теперішнє, нація, пам'ять*. Київ: КЛІО.
- Орлевич, І. (2024). Герої російсько-української війни в колективній пам'яті. *Концептуалізація пам'ятіного дискурсу в умовах російсько-української війни. Аналітична записка*. Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича.
- Степико, М. (2011). *Українська ідентичність: феномен і засади формування*. Монографія. Київ: НІСД.
- Таран, О. (2023). Громадянські практики вшанування загиблих – нові форми міської комеморації в умовах російсько-української війни. *Народна творчість та етнологія*, 1 (397). 36–47. <https://doi.org/10.15407/nte2023.01.036>.
- Теліженко, Л. (2024). Комеморація російсько-української війни та її вплив на формування національної ідентичності: трансдисциплінарний підхід. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 49. 144–149. <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.25>.
- Хамітов, Н. (2017). Творення людяності як головна мета суспільної консолідації в Україні. *XIV Всеукраїнська науково-практична конференція «Людяність творчості як творчість людяності»*. Київ: Інтерсервіс. 235–238. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/>.

- Штофф, В. (1966). *Моделювання і філософія*. URL: <https://ibib.ltd.ua/modelirovanie-filosofiya.html>.
- Assmann, A. (2018). *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: C. H. Beck.
- Assmann, J. (2007). *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: C. H. Beck.
- Commemoration. Cambridge Dictionary. (2025). URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/commemoration>.
- Levy, D., Sznajder, N. (2002). Memory Unbound: The Holocaust and the Formation of Cosmopolitan Memory. *European Journal of Social Theory*, 5 (1). 87–106.
- Nora, P. (2008). *Pierre Nora en Les lieux de mémoire*. Paris: TRILCE.
- Olick, J. K. (2007). *The Politics of Regret: On Collective Memory and Historical Responsibility*. New York.
- Ricoeur, P. (2000). *La memoire, l'histoire, l'oubli*. Paris: Seuil, L'ordre philosophique.
- Yurchak, A. (2006). *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton: Princeton University Press.

References:

- Dovhopolova, O. (2023). Komemoratsiia viiny: pytannia stratehii i taktyky [War commemoration: a question of strategy and tactics]. URL: <https://uamoderna.com/blog/10233/>. [in Ukrainian].
- Kyrydon, A. M. (2020). Potentsial komemoratyvnykh praktyk u konstruiuvanni natsionalnoi identychnosti: kontseptualizatsiia problemy [The potential of commemorative practices in constructing national identity: conceptualizing the problem]. *Istorychna pamiat*, 1 (42). 7–19 [in Ukrainian].
- Kovalova, T., & Oropai, A. (2025). Komemoratsiia rosiisko-ukrainskoi viiny u videoreklami [Commemoration of the Russian-Ukrainian War in a Video Advertisement]. *Intehrovani komunikatsii*, 1 (19). 206–211. <https://doi.org/10.28925/2524-2652.2025.126> [in Ukrainian].
- Kryvda, N. Yu. (2018). Konstruiuvannia ukrainskoi identychnosti: vyklyky komemoratsii [Constructing Ukrainian Identity: Challenges of Commemoration]. *Ukrainski kulturolohichni studii*, 2. 15–20 [in Ukrainian].
- Meta Ukrainy u viini z rosiieiu – peremoha dlia zberezhenntia natsii [The goal of Ukraine in the fight against Russia is to save the nation]. *Ukrinform*. URL: <https://surl.lu/wfwkwx> [in Ukrainian].
- Nora, P. (2014). Teperishnie, natsiia, pamiat [The present, the nation, memory]. Kyiv: KLIO [in Ukrainian].
- Orlevych, I. (2024). Heroi rosiisko-ukrainskoi viiny v kolektyvni pamiat [Heroes of the Russian-Ukrainian War in Collective Memory]. *Kontseptualizatsiia pamiatynoho dyskursu v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. Analitychna zapyska*. Lviv: NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha [in Ukrainian].
- Stepyko, M. T. (2011). Ukrainska identychnist: fenomen i zasady formuvannia [Ukrainian identity: phenomenon and principles of formation]. Monohrafiia. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
- Taran, O. (2023). Hromadianski praktyky vshanuvannia zahybykh – novi formy miskoi komemoratsii v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Civic practices of honoring the dead – new forms of urban commemoration in the context of the Russian-Ukrainian war]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*, 1 (397). 36–47. <https://doi.org/10.15407/nte2023.01.036> [in Ukrainian].
- Telizhenko, L. V. (2024). Komemoratsiia rosiisko-ukrainskoi viiny ta yii vplyv na formuvannia natsionalnoi identychnosti: transdystsyplinaryni pidkhid [Commemoration of the Russian-Ukrainian war and its influence on the formation of national identity: a transdisciplinary approach]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*, 49. 144–149. <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.25> [in Ukrainian].
- Khamitov, N. V. (2017). Tvorennia liudianosti yak holovna meta suspilnoi konsolidatsii v Ukraini [Creating humanity as the main goal of social consolidation in Ukraine]. *XIV Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia "Liudianist tvorchosti yak tvorchist liudianosti"*. Kyiv: Interservis. 235–238. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/> [in Ukrainian].
- Shtoff, V. A. (1966). Modeliuvannia i filosofii [Modeling and philosophy]. URL: <https://ibib.ltd.ua/modelirovanie-filosofiya.html> [in Ukrainian].
- Assmann, A. (2018). *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: C. H. Beck [in German].
- Assmann, J. (2007). *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: C. H. Beck [in German].
- Commemoration. Cambridge Dictionary. (2025). URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/commemoration> [in English].
- Levy, D., Sznajder, N. (2002). Memory Unbound: The Holocaust and the Formation of Cosmopolitan Memory. *European Journal of Social Theory*, 5 (1). 87–106 [in English].

- Nora, P. (2008). Pierre Nora en Les lieux de mémoire. Paris: TRILCE [in French].
- Olick, J. K. (2007). The Politics of Regret: On Collective Memory and Historical Responsibility. New York [in English].
- Ricoeur, R. (2000). La memoire, lhistoire, loubli. Paris: Seuil, Lordre philosophique [in French].
- Yurchak, A. (2006). Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation. Princeton: Princeton University Press [in English].

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025